

22/2

Добродію,

19

Якось добра чи недобра рука дістала листи
"Листи" мого чоловіка до Вас. Вуським разі дя-
кую їм рідні, варавам дякую і Вам, що Ви надру-
кували їх. Історія розбере, хто з Вас - чоловік мій,
чи Ви - правий, хто винуватий. Передмова у Вашо-
до них єсть "обвинувальний акт" проти мого чо-
ловіка, яко товариша, громадського діяча і на-
виста урешого. Цей останній аккорд єсть консеквен-
тний закінченням мого мотива, котрий веде Вас
Вашим, на фронт, тільки після смерті мого чоловіка.
Для того, як мені здається, щоб можливо знизити
вплив (як би такий був) на людей цих ідей, яким
чоловік мій снує без утрати усе своє життя та з
аної пори, як став свідомою людиною. Після його
смерті Ви явко прилучились до партії, для коф-
рої де що в програмі Д-ва не підходило, і ніяк
так, як Ви, обібрали особистими діловими пошука-
чем до Д-ва, змагали обставин, при котрих все
працював, талантом Богом Вам даним, не міг як
яскраво винуватим ту садагу знизеня не їли.

уступів в програмі Др-ва, які не по смаку
Вам, але і змицували людину, яко моральної особи.

Переживши зірки двічі, читачам Вашої інструкції
виротязі довше років після смерті мого чоло-
века, тільки тепер я стала розбиратись в Вашій
відносинах до ^{того} мене і тільки тепер стало для мене
ясно, що чоловік мій вважав Вас за іншого і по
напрямку і по поводженню, ніж яким Ви справді
були. Ви були народовець і встали з ним, як то
і говорить н. Трушевський у своїй статті у "Нур-
Мисль. Народна Просвіта". Він виводить Вашу
партію від народівців. Ви публічний співробітник
цього партії і нічого не скадали проти цього - ска-
чимо це так воно і єсть. Н. Трушевський говорить,
що Ви (теперешній партій) програму народівців
поширили, поліпшили і я не маю нічого сказати про-
ти того - багу навіть, що Ви багато доброго робили,
щиро радіючи, - але не в ^{тій} частині тепер для мене діло,
а в тій що Ви - н. Франко - увійшли у ту партію,
яко народівців. Я не маю на мені ні боронити
програму мого чоловіка. (Викі нещивий, може
сам її боронити) ні сперечатись з Вами, як партія,

Бо я стою в далекому від'язі, а сама в "боротв"
Бого за існуючими "своє і свої" діями, та і не розу-
міюся у Ваших ділах. Мета мого листа не та.

Я беру свідчення показати Вам, що Ваше по-
вадження з моїм чоловіком і Ваш спосіб бороть-
би з ним, як з людською другою людиною, чи то зі
своїм особистим ворогом, не достоїна людини
з таким Богом даним талантом і розумом як
Ви. Можливо Вам покажеться дивним, що я звер-
таюся до Вас, та ще зі всю простотою, а не вва-
жаю себе за силову, що Ви стараетесь з ним, упи-
знати мене особі мого чоловіка. Коли люди, котрих
я не поважаю, превирають поведінку про мого чоловіка,
^{чи} ~~або~~ про мене погані - мені байдуже. А от же до

Вас пишу, бо крім пошати до Вас, як видного бел-
летриста, як людини, маючої яку надзвичайну
работоспособність, я звикла десятиками літ лікувати
Вас товаришем мого чоловіка по праці і по ідеї.

Тому пишу звернутися до Вас одверто щиро і
правдиво. Скажіть на віщо Ви зітчували стільки
збитків і собі, і мійому чоловікові, удаючи из себе
"радикала", коли Ви були завжди народовцем". Не ти-

писав би Вам свій чоловік „Листів“, які Ви мені
лидали, не було б & Вашої передмови до них, де Ви
кажете, що Др-в робив собі з мене фюрст^{оку} гру, му-
чив, відкидав і знов приймав мене до всім бездіяль-
но, бо це ні для загальної справи, ні для мене самого се-
бе принесло ніякої користі. Др-в поводився зі мною
непедагогічно." Ви так думали. Навіщо, як Ви тер-
міни, чому Ви не сказали йому тоді це: „відгорта-
сь від мене“, як Вам казали у книзі. А то тепер
приходиться Вам злитися, у злості свої сабувати
фракти, а то, може, і нарочито перекручувати
їх, щоб доказати, що він викривлений у всьому,
а Ви були бідний, нещасний, мусили так гірко
страждати від нього. А щоб доказати, що Др-в
не тільки з Вами обертався так безоглядно
безсердечно, безжалісно, egoїстично, і то без усякої
Вашої вини, Ви розкажете, що він такою egoїсти-
чно, самовільно обертався і з Київською Трощадою,
своїми товаришами, такою як і Вас зрубав він
і Терлецького. От як докажете Ви все це: ~~в~~
в „Встань Сіятинізо“ Ви можете показати, як
Др-в обертався з Трощадою, не винуватиме своїм

своїх обов'язків перед нею, не оставив в Відні, як того вимагала від нього Грамада, а поїхав у Дієневу. Усікому зрозуміло, що коли людина не винувата у вчиненні на себе обов'язків, вона не може вважатися моральною людиною. Але чи через Ваше сабунотство, тобто, що Ви пишете, чи через що інше у некролозі Терлецького через кілька років пізніше, де вище Ви маєте на меті другі обвинувачення, Ви розкажете, чому Др-ву не могло бути зостатися у Відні і резонами цього думайтеся до всього не самовільно Д-ва і його упертості. У некролозі Терлецького Вам треба було показати, що то за руйнівна сила був Др-в. Загубив він і Вас, і Терлецького бідренівки, нещасних. Про себе Ви каžete, що Ви були молоді, без досвіду, недочути, а Др-в накладав на Вас несуразну місію (Ви її навіть дикого кваліфікуєте) Яка це була місія? Ви про неї говорите у Передмові до „Листів“: „Др. подає не то поради, не то распорядження... що я маю невідомо чого і до кого поїхати на Угорщину, та об'їхати Угорську Русь“. - Распорядження мій головні

не давав, а радив. Того рішення в Угор. Русь ви
знали. Ви знали про те, що мій чоловік був в
Угор. Русі і який вона тея нового вплив зробила.
Він думав, що і Ви до серця візьмете стан сво-
їх земельків і пропанував Вам поднайомиць
з ними, а як можливо буде поїхати, то і етно-
графічного матеріалу придбали. Що ж тут
такого страшного? І дуба Вас за це засудили?
Ви ж у тім же Некралоці поведете подіменно
психологію австрійського уряду, у якій головну
ролю грає русько-турецька війна. Поздоров
Тоце м. Траптока да видавництво пропанова
ної Вам Др.-вим роботі. Він же дістав за неї
пошану від Російської Академії Наук, придбавши
титул члена-корреспондента їїї. Не така вже
страшна була вона, та й мисля!

Ви кажете, що Ви були люди молоді, недоучені,
несоциалні, але ж Вам було люди не менш докторів.
Ви вче і „Вістник“ (Друг) веніли видавати „Літні-
Ем“. Ви і етнографічні матеріали збирали. Ви
кажете „Др.-в поведився зі мною не педагогічно“.

Він обертався з Вами, як шурши товариш, котрий
справно любив Вас і цінив, говорив з Вами шуро
одверто, він тим самим видавав, що поважає
Вас і казав Вам, що ви сами себе не ціните, а
про педагогічні прийоми не думав, бо сам став
на ноги у 21 ^{рік} ~~року~~; скінчивши Університет і в Уні-
верситеті сами себе одержував. Він сам не від
кого не чекав педагогічних заходів, тільки дякую
що мадевкої праці, помагави чимто своїм, чи
кудиім молодим, чим міг, не раз забували про
себе і у такій амбіційній натурі не було
місця для egoїзму. Мені це ніяково зворити, бо
маде з великим думати, що цінка зоставшись удо-
вато, савше ідеалізує свого чоловіка. Але не в одна
так думано.

У Вашій промові на соборі М. П. Ви зробили
його „великим чоловіком“. Ви зворили там, що
він Вам урештє, а тепер потребує всієї си-
ли Вашої злоси, щоб розвінчувати його. Моє
моральне погодитє відмовляється зрозуміти,
як ^{так} ~~мо~~ можна поводитись. Не треба вітати, що
не буде потреби розвінчувати. І переконано, що

усі Ваші напади на Др-ва, не в селі зрозуміли
ні тивші праці, на яку він поклав усе своє життя,
не з'ясувати твої цілющі моральної людини,
яку навіть і вороги признавали за ним. А Ви
лимаєтесь проти нього з Теркесовим, Пискарем,
Качковим, де якими полідками і tutti quanti.
До речі скажати, може Ви і не знаєте, що брошура
Терк. (о компії Ви градуєте в примітці до
«Листів» так: «Картина поліції про Др-ва
з'ясувати на основі загрозливих публікацій (сього
вно брошюри Терк.), де подано в подозрінє не лише
того наукову працю, але й особистий ~~характер~~
характер», — була у виданні Книгарень тими
же слобдами, компії Теркес. Листів про сучасний
несо і спамека у сь до члена, окрім тих неба-
гатих екземплярів, компії були видані з дру-
карні. У цій брошюрі, як знаєте Терк. порівнює
Др-ва з Гриммом, думавши його тими критикувати,
як людину науки. А мій чоловік казав на це:
«Як би то я став для Гриммом для України.»

Особистий же характер Др-ва Теркесов подає у
подозрінє тими, що каже, що буди то Др-в

українці у їїй якусь програму, коли вони самі не
українці, а однією з йогоїх програму, яка їм бу-
ла не до сподоби за цітати из „Громади“ і яку було
прислано для перегляду тієїж редакції того
між іншими і Фр-ву, а також і для друку. А Ви
кажете: „на основі“ і тим прикладаєте ^{ї своєю} структуру до
підтвердження інституцій Теркесова.

Мій чоловік ніколи не вважав себе за „великого
чоловіка“. Він почитав себе безмірно малою часту-
ною тисячі долговішки, яка тягне людекість
до політичних їїїї домі. Тим то він так сміливо
повоцав і був вдячний своїм вчителям; ніколи
ї йому у домову не приходило казати, що вони за-
губили його фронтанд, через те, що він мав з ними
стосунки, які відкресувались від них, бо коли
він робив що в тому ж напрямі, що і вони, то і
знав що робив і тернів, коли приходило терні-
ти. З рік тому назад приходив до мене один пан
і кавав мені, що він був сам від брата М. П. на-
рікантів на одного чоловіка, що той бривим то звів
М. П. з публіки і тим саубив йому фронтанд. Не

Др. М. П. думав так: "випитав він мене. Не чув-
ши ніколи подібних нарікань від свого чоловіка,
я мала право відповісти йому так: "М. П. так
не думав, а хто може думати так про М. П., той
ображає, не поважає його, бо М. П. мав свій розум,
знав за ким йому гнати і коли гнати, то це буде
його свідомо воля, коли треба було і тернів за
це, ніколи не обвинювавши його друга."

У передмові до "Листів" Ви кажете: Відносини
Др. Ва до Київської Грамади історик мусить оці-
нювати не зовсім так, як її оцінював сам Др. В...
Що власне журнал, виданий українською мовою
на рівні європейських Revue багаторічній Гра-
маді, це я знаю з уст того дельгата, що приїз-
див до Львова. 1876 р. і телеграфічно запитувал
вигсі: "Wie mit Journal?"

Ви кажете, що по Вашому зробив Др. Гуденеві.
По Вашому знамените зеро. Гродивий історик
маже скаже, що у Др. Ва. не було можливості ве-
сти такий журнал з браку грошей, а головню з
причини недостаті співробітників, які обіцяли

наму присилати свої праці і дописи і не приси-
лали. Це вже друге діло кому не прислали. Але
Вам, молоді науки, хоч мов би то і не історичну, тре-
ба представити так, щоб дія громади було усе «ко-
саво», а Др-ву — «ко стоду».

Усе що ви говорите про стереотипне видання Др-
вом «Кобзаря» — не вірно. То був тираж не Др-ва, пов'яз-
аний на власну руку, тираж, на яким голівкою розбили-
ся його знамениті з Києва, громадою. У виданні це Вами
«Листах», сам Др. каже, що це був тираж Кузьми, про який
Др-в перекавав де яким своїм слухом і вони обіцяли
дати Кузьмі на це гроші. Давали від так, як і дав-
ше — не ставало навіть на матеріал папби-ма-
ше, а Кузьма зробив гарно. Він зробив добро, бо ро-
бив він тиражи по вечерах, коли кінчав свою роботу.
Дія заробку і складав стереотипні з папби-маше
на порізці. Треба б було одмовити по нині слово,
грошей не було, а коли і наймисл, то видвигав,
що мисл з'їли папби-машеві стереотипні. Це
було перед від'їздом Др-ва у Болгарію. Спитаєте
про це Вовка, при тому мунт Києва, Фром і Галушка
з своїми «цензурними» обставинами. Кузьма таки

надруковав з коментаріями Ковка нелегальну
частину Кобзаря. Рийшла вона тоді, коли Др-в
був вже у Болгарії у досить великому числі екзем-
плярів, котрі і проследились добре. І ще не „ко суду“
чи то Кувсі, чи Др-ву, бо вони повинні були видати
Кобзаря іменно тоді, коли „цензурні обставини“ були
такі і у Галичині, і у Росії, що там не могло
було думати видавати його. Від цього ці цензур-
ні обставини не погіршались, бо вже нікуди їм було
ставати гіршими.

Як Ви писали про „цензурні обставини“, чи не
здавалось Вам чудним — на віщо це такі Гр-не
висилали Др-ва за кордон та ще, щоб він видавав
„європейське Речче“, коли їм треба було оглядатись
на свої цензурні обставини у працях за кордоном?

Про Політ. Тісні Ви каžete, що видавцьке їй не
зробило ніякого вражіньки, особливо в Галичині.
І „вбожество матеріала, і монополюєць комен-
тарів“. Куди там їм до Істор. Мисл. Малоує.
Народа Антоновича і Др-ва. Через те мабуть
не могло було добитись Др-ву, щоб надруковати

у Галичині, ^{за плану} дог (про те, що вони вийшли, через те мабуть, кому була ослота за додмисев писати критику на такі негододвєї праці. Так воче було у Галичині. У європейській пресі були такі баснітки про працю, а у Мейнциському Університеті професор славянських літератур, по вилоді „Пол. Нісен“ прочитав і лекцію про них, високо ставлячи той на-род, який міг під злоцуми; не обійшлоє без доброго слова і на долю Др-ва. Мені розказував про цю лекцію студент, котрий її і слудав.

Чому б Вам тепер, дог (про те, що мі вче, не напи-сати критику на Пол. Нісені? Вишадли б добре, а моце б збівшани матеріал і освітими б його краце. Тами же Ви свій час, писавши довгу розвідку про те чи Старицький сам написав, чи то по пору-ченню Києв. Трош, чи переробив Драгоманівський „Похник до Словаки“. Из тиєї розвідки вид владєт-ся, правда, дуже вафна річ; Старицький був кращій патріот віз Др-ва, бо він бацав „дог (про те, що розвоє для свого крає“.

Др. висернав у всеє українській газеті матеріал до цих Нісенєв: що робити, коли він нуцудетий. От і добре

можливо у коротких рисах подати характе-
ристичку Др. ва на основі власної знайомоти.
і довголітньої кореспонденції з Др. вим, на твій
ного читачу його писань." Не маючи потреби
спорити проти Ваших висновків про суспільно-полі-
тичні погляди Др-ва, я мушу тільки сказати
Вам про Ваш метод доказів. Ви говорите, що Ви
тількино читали Др-ва.

У резервах у Вас Др-в був соціаліст, хоч і
початковий, а у Р.І., відповідально Еуренову, ви-
мовляєте Еур-ву право називати Др-ва соціалі-
стом, мусуєте з Еуренова, з Др-ва. Як це
тепер розуміти Вас Вашім читачам — Др-в со-
ціаліст, чи ні?

Там же в Р.І. Ви мусуєте з коментарями пре-
дерижана Др-ва, оповідаєте про те, як Др-в когда
дамаговид від редакції Ркаса, щоб вона покинула
писати по польськи, а писала для львівських
робітників по мажурськи, очевидно не означає,
що тільки помилки у Львові по мажурськи не гово-
рять." Коли б я не знала, що писав Др-в до редакції
Ркаса, то все таки я не могла б повірити тому

щоб людина, котра була вчителем географії,
котра була співробітником Reclus, ввагати добро
совістий учень, не говоривши ніколи про те, чого
не знав, — могла б допомогатися такою дурницею,
котру Ви й нині накидаєте. Але я б не могла б
проти вас ставити Вашому заневику нічого
окрім особистого недовіря до Ваших слів. Стали
мені тепер у пригоді видані Вами „Листи“, і з від
смаю Вас на стор. 4, де Ви прочитаете лист
до редакції: Про са і тим же самим показую
Вам, що Ви не тільки читали і читаєте ти-
сячид Др-ва, пишете несправедливо, передали
фракт несправильно і тим зробили гровому не-
мілюки перед Др-вом, але і проти наукового тра-
ктовається фрактив. —

Може так само тільки читачи Др-ва Ви
качитали у нього, що він „державник“, котрий „в
різнонаціональній державі приймає панованье
чи то дучове та політичне верховодство одної
нації, а потреби і задатки інших націй мі-
рять потребам і інтересам цілої держави“
і т. и.

Цікаво було б мені взнати де це Др-в приймає
панованню одної нації над другою, очевидно у
федеративних стосунках між націями? —

Диво мені дивне — майже 20 р. працюючи
Ви певно би то вкупі з моїм чоловіком, правда,
перекладаючись євстрими мистами — Ви відго-
дили від нього, щоб вертаючись, що то він Вас
„притягав“, та „одтисав“, тому що Ви йому зриво-
му не казали цього, що менер казати, не
критикували його, не все ж Вам було тільки 20 р.
ків і Ви були молоді, та без досвіту? —

Менер же спадодати Др-ва негодливим і для
партиї і для Вас самим, Ви стараетесь зміщи-
ти його у чому єдинокі можна, впротім прийшли
жі Ви дістали в спадщину від народів „Зорі“
і „Гравди“: расклателєтесь перед ними і тут же
обіцєте болотом, або на внаки. А на навлика
Ви нападаєтесь через те, що він стоїть за Др-ва.
Я не переписує^{вався} з Товликом зовсім і не можу
відповідати на його, але те, що Ви покаписували
про його у Вашій „Обелетній Співі“ і в „Світлі“, дай
Вам бог простити. Не можуть бути еракти проти

нового, виставлені у «Глибшевети»: "усі вірними, суджу
я по тому фактові, який Ви подаєте, розкажуть
історію з грошаними Ковалевського. Ви кажете, що
історія ця ускорила смерть Др-ва, коли це було
після смерти його. Окрім того Ви накладаєте усе
обвітаючість на Павлика, коли Ков. доручав гроші
Вам обоим. Я знаю це від самого Ков., котрий не-
решисувався зі мною після смерти свого чоловіка.

Як Вас читаю, то у Вас так до маду усе ви-
стодити, така у Вас певність, що Ви говорите
так, як справді воно було, або є, що я певна Ви
сами вірите в те що говорите. Велике це діло
і несуть Вам, що Ви освітлені широкою і мно-
госторонвою освітою і був би з Вас ще якийсь саб-
тейший бешкетрист наші, маючий таку смілку
фантазію, а от вийшло, що Ви не мали можлив-
вості працювати тілоки на цій ґрунті, треба
було занатися за все - сі дані за писання і учення,
і політикою, і критикою і журнальних справ,
робити переклади, видавати Вістники, у редак-
ції працювати, коректуру справляти, бігати

і часто недоїдати. Це дома - будемо сподіватися,
що настало час, коли не буде так - усіх наших
істелегенційних робітників, особливо найбільш
способних, бо їх це так мало у нас. Мійому чолові-
кові прийшлося так само через це розриватися.

А й зрештою, що то за каторжне діло бути нашим
українським істелегенційним робітником, че-
рез те я не можу віднести до вас так, як би до
Черкез, Муха і їм подібним. Тому я обертаюся
до вас з цим листом. Нехай він буде правдивим
словом до вас людини, котра так само, як і Др-в
цніла вас цінити. Мені він був потрібен для
того, щоб виповнити перед смертю свій обов'язок
перед моїм чоловіком і перед вами, а вкучі
з тим і зрештою зі своєю душою та гарб, вилловивши
вам усе одверто, а може цей лист і вам на щось
пригодиться, розуміючи втім, «щось» не злобу,
а правдиву об'єктивність надавно минуле.....

Л. Фролова

Р. 8.

Ви не стигали у мене дозволу на видак

"Листи" мого чоловіка, надіюсь, що тим самим
Ви дасть мені право, коли знайдуться у мене
гроші, видати і Ваші листи до мого чоловіка.

Буду несклади нестерпливо сидіти у мене
Зр-ва до Вас. Думаю, що видані розсодяться
добре.

Лист цей я написала Вам не для друку,
коли б Ви схотіли пошлюсь з його і з мене
примітно, і відповісти Вам се буду.

Як же Ви відповісте мені приватним ли-
стом, і прочитано його з дозволом.